

Igor Eterović

Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Braće Branchetta 20, HR-51000 Rijeka
igor.eterovic@gmail.com

Kantova teleologija kao podloga orijentiranju u ekologiji

Sažetak

Kantova je teleološka teorija, izložena u drugom dijelu Kritike moći suđenja, nezasluženo dobila slabu recepciju. Jedna je od mogućih plodnih valorizacija te teorije pokušaj njene bioetičke interpretacije. Kantov »produljeni argument«, koji ga od unutarnje svrhovitosti organizama vodi do prirode kao sustava svrha te naposljetku do posljednje i njoj odgovarajuće krajnje svrhe tog sustava, postavlja plodan teren za uspostavljanje važnih bioetičkih poruka vezanih uz ekologiju, i to barem kroz dva momenta. (1) Ljudi moralne svrhe mogu postizati isključivo unutar prirode te samo s obzirom na moralne svrhe tu istu prirodu jedino i koristiti kao sredstvo. (2) Priroda je toliko isprepleten i povezan sustav da čovjek ne smije umišljati mogućnost zahvaćanja svih posljedica koje njegov čin može prouzročiti, a kamoli sposobnost kontroliranja tih posljedica, nego mora biti što umjereniji u svim intervencijama u okoliš. Ove nam poruke pružaju značajan doprinos u gradnji orijentacijskog okvira za pristupanje okolišu.

Ključne riječi

Immanuel Kant, teleologija, orijentacijsko znanje, ekologija, bioetika

Uvod

Posljednji dio treće Kantove *Kritike*, pod naslovom »Kritika teleološke moći suđenja«, nezasluženo je i neopravdano dobio slabu recepciju čak i među samim proučavateljima Kanta. To je posve začudno imamo li na umu širinu ambicija koje si je Kant postavio pisanjem ovog djela, a koji je svojevrstna kruna njegova kritičkog projekta,¹ djelo kojim završava »cijeli svoj kritički posao«. ² Tek krajem 20. i početkom 21. stoljeća počinje aktivni pristup tom dijelu Kantova opusa, koji je valoriziran napose u smjeru važnosti za »projekt premošćenja« jaza između prirode i slobode³ u jednom širem antropološkom horizontu.⁴

1

Paul Guyer u uvodu svoga rada »Kant's Ambitions in Third Critique« pokušava ocrtati Kantove ambicije koje je *Kritika moći suđenja* trebala ostvariti, a u zaključnom se dijelu svoga rada osvrće na nezasluženu zapostavljenost Kantove teleologije među interpretatorima Kanta. Vidi Guyer, Paul, »Kant's Ambitions in Third Critique«, u: Guyer, Paul (ur.), *Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2006., str. 538–587.

2

Kant, Immanuel, *Kritika moći suđenja*, Najprijed, Zagreb 1976., str. 6 (V: 170). Kantova

su djela citirana prema hrvatskim prijevodi-ma, a u zagradi se donosi i standardna paginacija prema broju sveska i stranice u Kantovim sabranim djelima, *Kants gesammelte Schriften*, uredenih od strane Königlich Preußische (sada Deutsche) Akademie der Wissenschaften, Georg Reimer (sada Walter De Gruyter), Berlin 1902–.

3

O ovome jazu će biti kasnije više riječi.

4

Neki su autori najveću vrijednost Kantove teleologije upravo vidjeli u njezinu pružanju

Sva ta istraživanja i najnovije valorizacije Kantove treće *Kritike* pokazuju ne samo njenu važnost za razumijevanje ostatka Kantova opusa, nego je njegova teleologija postala i snažno polazište mnogim suvremenim teorijama, napose onima u filozofiji biologije.⁵ Kantova teleologija može biti također i poticaj za razvijanje nekoliko smjernica za ekološku teoriju ili, bolje rečeno, za pružanje teorijskog okvira u obliku orijentacijskog znanja za jednu takvu teoriju.

Istraživanje je provedeno u četiri koraka. Najprije se ukratko izlaže Kantov tzv. »produljeni argument« iz teleologije, koji je polazna točka u ovom radu. Potom se ukazuje na najvažniju implikaciju takve teleološke teorije, a to je nerazdruživa povezanost ljudskih bića kao primarno bioloških bića s prirodom koje smo sastavni dio te konsekvantna odgovornost za tu istu prirodu kao jedinih razumnih/moralnih bića. Nakon toga se izvodi još jedna važna pouka iz Kantove teleologije, a to je upozorenje na spoznajnu i njoj odgovarajuću djelatnu umjerenost, pri čemu se ograničenost naše spoznaje sagledava u ekološkom svjetlu. Na samom kraju, sumiraju se osnovne misli i daje nekoliko zaključnih opaski o spomenutim implikacijama kao gradbenim elementima orijentacijskog znanja potrebnog za čovjekovo ispravno pristupanje okolišu.

Teleologija kao polazna točka

U »Uvodu« Kant ističe da je u njegovoj filozofiji nastao »nepregledan jaz između područja prirodnoga pojma kao onoga osjetilnog i područja pojma slobode kao onoga nadosjetilnog«,⁶ te da je uloga *Kritike moći suđenja* da premosti taj jaz, odnosno da poveže ta dva područja.

Kantov tzv. »dugi argument«⁷, kojim se premošćuje taj jaz, postupno se provlači čitavom trećom *Kritikom*. U »Uvodima«⁸ treće *Kritike* Kant argumentira u prilog tezi da je partikularne zakone prirode moguće spoznati samo ako ih shvaćamo kao dijelove sustava takvih zakona. Ta formalna svršnost odnosi se na naše kognitivne sposobnosti: da bismo uopće mogli spoznavati partikularne prirodne zakone, moramo pretpostaviti ovakav oblik svršnosti. U »Analitici teleologijske moći suđenja« Kant pokušava opravdati gledište da za naše objašnjenje organizama nije dovoljan mehanički opis, nego da je potrebna i teleološka pretpostavka: određenje organizama možemo dati tek uzimajući u obzir njihovu (unutarnju) svršnost. Konačni prilog toj tezi daje u »Dijalektici teleologijske moći suđenja«, gdje ukazuje kako je antinomija nastala uzimanjem organizama za mehanički i ujedno teleološki odredive zapravo prividna. Jednom kada smo uvidjeli nužnost gledanja na organizme kao svrhovite, tada tek, nastavlja Kant u »Metodologiji teleologijske moći suđenja«, možemo govoriti o njihovoj vanjskoj ili relativnoj svršnosti, odnosno odnosu sredstvo–svrha među organizmima. Naime, naš um, u svojoj težnji ka sustavnosti, prirodno prelazi s ideje svršnosti organizama na ideju o njihovoj vanjskoj svrhi, unutar same prirode. To nas ujedno vodi do ideje o svršnosti prirode kao cjeline, u prvom redu neke posljednje svrhe (koja je i dalje unutar same prirode). Posljednja svrha prirode, prema Kantu, je kultura. Posljednjoj svrhi prirode odgovara i neka krajnja svrha (izvan same prirode), a takva svrha prirode kao cjeline ne može biti ništa drugo doli nešto bezuvjetne vrijednosti, a za nas je nešto takvo jedino sloboda pod moralnim zakonom. Naša je moralnost dakle nešto što može i, štoviše, mora biti realizirano u sustavu prirode. Ili, riječima Paula Guyera:

»Mi moramo, dakle, shvatiti moralnu upotrebu naše vlastite slobode kao svrhu sustava prirode. A to znači ne samo da moramo shvatiti zakone prirode kao kompatibilne s realizacijom od nas moralnošću zadanih svrha, već da moramo također shvatiti našu moralnost kao nešto što može biti realizirano u prirodi.«⁹

Treba ipak biti oprezan pri čitanju Kantove namjere u projektu premošćenja spomenutog jaza između prirode i slobode, između teorijskog i praktičnog. Michael Rohlf upozorava da Kant nije namjeravao pokazati ni kompatibilnost determinizma prirodnih zakona i slobode ni način na koji je moguće realizirati našu bezuvjetnu svrhu unutar same prirode, jer je to napravio u prvim dvjema *Kritikama*. U trećoj mu je *Kritici* namjera, ističe Rohlf, premostiti jaz između dispozicija i načina mišljenja koje služe zadovoljenju naših inklinacija i nagona te moralnih dispozicija i načina mišljenja u skladu sa zakonom dužnosti.¹⁰

Drugim riječima, osnovni problem treće *Kritike*, odnosno temeljna namjera spomenutog dugog¹¹ teleološkog argumenta jest razriješiti tenziju koja je nastala između nas kao puko animalnih bića, bioloških organizama koji su sastavni dio prirodnog ekosustava, i nas kao racionalnih bića, uzdignutih nad determinizmom zakona te iste prirode svojom mogućnošću djelovanja na temelju slobode volje. Ova tenzija daje osnovicu razvijanju prve ekološke implikacije iz Kantove teleologije.

Čovjek u prirodi i čovjek spram prirode

Moramo krenuti od temeljne zadaće treće *Kritike*, kako smo je gore iščitali, a to je opravdanje činjenice da je čovjek s jedne strane biološko biće, ali je on ujedno i moralni djelatnik. Gledamo li na treću *Kritiku* kao prvenstveno podvrgnutu razrješenoj te zadaće te se složimo da je Kant ponudio u najmanju ruku putokaz za plodan put argumentacije, tada iz Kantove teleologije možemo iščitati vrlo bitne implikacije i za jedno ekološko razmatranje.

teoretskoga okvira za njegovu antropologiju, koja je razasuta u obliku fragmentarnih misli duž njegova opusa. Barem se dvoje autora istaknulo na tom planu: Robert B. Loudon (*Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings*, Oxford University Press, New York 2000.) i Holly Wilson (*Kant's Pragmatic Anthropology: Its Origin, Meaning and Critical Significance*, State University of New York Press, New York 2006.). Slažući se s linijom interpretacije ovih autora, sasvim sam uvjeren da na tri kritike treba gledati kao okvir za čitavu ostalu Kantovu filozofiju.

5

Vidi npr. Ginsborg, Hannah, »Kant on Understanding Organisms as Natural Purposes« (u: Watkins, Eric (ur.), *Kant and the Sciences*, Oxford University Press, Oxford 2001., str. 231–258) za primjer valorizacije Kantove treće *Kritike* u sklopu filozofije biologije, ali i za popis drugih relevantnih referenci te tematike.

6

Kant, I., *Kritika moći suđenja*, str. 12 (V: 175–176).

7

Dugim ili produljenim (*extended*) argumentom naziva ga Paul Guyer, koji je jedini i ponudio iscrpniju rekonstrukciju te kritiku ovog »argumenta«. Vidi Guyer, Paul, »Purpose in Nature: What is Living and What is Dead in

Kant's Teleology?«, u: Guyer, Paul, *Kant's System of Nature and Freedom: Selected Essays*, Oxford University Press, New York 2005., str. 343–372.

8

Kant je napisao uvod koji nije objavio (tzv. Prvi uvod), nego ga je preradio i modificirao te podosta skratio za tiskanje treće *Kritike*. Taj je Prvi uvod objavio tek naknadno.

9

Guyer, P., »Purpose in Nature: What is Living and What is Dead in Kant's Teleology?«, str. 345.

10

Vidi: Rohlf, Michael, »The Transition From Nature to Freedom in Kant's Third Critique«, *Kant-Studien* 99 (2008), str. 339–360.

11

Ovaj argument Paul Guyer naziva još i »glavnim« (*master*) argumentom (v. Guyer, Paul, »Organisms and the Unity of Science«, u: Watkins, Eric (ur.), *Kant and the Sciences*, str. 268, bilj. 8), a detaljno ga obrađuje u svom radu »From Nature to Morality: Kant's New Argument in the 'Critique of Teleological Judgment'«, u: Guyer, Paul, *Kant's System of Nature and Freedom: Selected Essays*, str. 314–342.

Prije svega, tu je nezaobilazna činjenica da je *čovjek dio prirode kao biološki, živi organizam*. Ili, Kantovim riječima, kao svaki organizam, i čovjek je prirodni proizvod koji se može odrediti kao prirodna svrha, a to znači da postoji na način da je sam sebi uzrok i učinak, odnosno da je biće koje je organizirano i koje samo sebe organizira. To se očituje u tri sposobnosti: prokreacija, rast i samoobnavljanje.¹² Kao takav, on je podvrgnut prirodnim zakonima i ne možemo negirati tu stranu našeg postojanja, kao manje bitnu, sekundarnu, empirijom »onečišćenu« itsl. Sam je Kant toga svjestan kada kaže da se čovjek za »mehanizam prirode, koji općenito vlada drugima, također mora smatrati obuhvaćenim pod njim«¹³ te da priroda čovjeka »isto tako kao i svaku drugu životinju nije poštjedjela od svojih pogubnih djelovanja«,¹⁴ nego je i on »uviijek sam karika u lancu prirodnih svrha«. ¹⁵ Iako su se Kantovi komentatori nastojali držati »čiste« filozofije, odnosno čistoga uma kao osnovnog predmeta filozofiranja, ne treba se zalijetati isključivo u spekulacije čistog uma, pritom ostavljajući jedan nepregledan empirijski horizont zanemaren.¹⁶ Štoviše, to bi prema samome Kantu bilo nepošteno, budući da je upravo značajno Kantovo postignuće pomirenje onoga empirijskoga i racionalnoga, nalaženje načina da se čisti um i naša empirijska realnost postave u skladnu i konzistentnu teoriju. Tako bi prvi plod iščitavanja Kantove teleologije bio: mi jesmo nužno biološka bića i od toga se ne možemo otrgnuti, mi smo također kao biološka vrsta jedna karika u lancu sustava prirode. Tek kada smo toga svjesni možemo krenuti na pitanje postoji li ipak neko ključno obilježje koje nas razlikuje od ostale žive i nežive materije u prirodi.

Što se odgovora na pitanje naše posebnosti u prirodnome svijetu tiče, tu je Kant također dosta jasan: *mi smo jedina racionalna bića u prirodi*, a prema Kantu to ujedno znači i moralna, tj. *moralni djelatnici*. Prema Kantu čovjek

»... ima karakter koji je stvorio samome sebi time što je sposoban perfekcionirati sebe po svojem, od njega samog, odabranim svrhama; čime on kao životinja obdarena **umnom sposobnošću** (*animal rationabile*) od samoga sebe može stvoriti **umnu** životinju (*animal rationale*)«. ¹⁷

Ljudska vrsta ima mogućnost postavljanja raznih svrha koje može realizirati slobodnom voljom na nepregledan broj mogućih načina. Upravo je otkriće postavljanja vlastitih svrha značilo za čovjeka svijest o tome da posjeduje »sposobnost da sam bira svoj put, a ne da kao ostale životinje ostane vezan za jedan jedini«. Tada se pred njim otvorio nepregledan ponor slobode:

»Stajao je, takoreći, na rubu ponora, jer mu se sada umjesto pojedinačnih predmeta njegova prohtjeva, na koje je dotle upućivao instinkt, ukazivao beskrajn niz tih predmeta, u čijem se izboru nije znao snaći, a ipak se više nije mogao vratiti iz toga jednom okušanoga stanja slobode u podčinjenost (pod vlast instinkta)«. ¹⁸

Upravo je mogućnost postavljanja svrha, odnosno teleološka moć sudjenja ključ za shvaćanje kako iz puko prirodnih organizama postajemo moralni djelatnici, što nas čini posebnima u cijelom živom svijetu. ¹⁹

Kant u jednom svojem ranijem djelu ostavlja dojam da je čovjek postavljen na pijedestal koji mu omogućuje bezuvjetno iskorištavanje svega oko sebe samo na temelju činjenice da je svojom sposobnosti slobodnog odlučivanja i djelovanja nadišao prirodni determinizam.²⁰ No, ipak postoje jasne naznake da su takve Kantove tvrdnje ipak ponešto neoprezno formilirane i određene kontekstom spomenutog djela. Naime, kasnije će se Kant osvrnuti na »nerazumno iskrčivanje šuma«²¹ predaka i napraviti distinkciju između korištenja prirode za »budalaste namjere (šareno ptičje perje za ukras svojega ruha, obojene zemlje ili bilinske sokove za šminku)« i »razumne namjere, konja za jahanje, bika, a na Minorci čak magarca i svinju za oranje«. ²² Upotrebljavanje

drugih živih bića za naše ukrašavanje, kao što su krzna životinja ili perje ptica, kao i upotreba pokusnih životinja za isprobavanje kozmetičkih preparata, nije ništa doli korištenje drugih bića za poboljšanje naše pojave, našeg izgleda. Kao takvo, ono ne može biti opravdano te s pravom, prateći Kanta, može biti nazvano »nerazumno«, jer ne samo da ne pridonosimo našoj moralnosti kao krajnjoj svrhi prirode nego se, udovoljavajući pukim prohtjevima vlastitog trenutnog zadovoljstva i užitka, čak od nje i udaljavamo.

Pokušat ćemo nešto detaljnije raščlaniti ove misli. Temeljno je polazište da – ako je Kant u pravu što se tiče teleološkog načina rezoniranja na koji smo primorani – tada je jedini način da sagledavamo sve svrhe u prirodi koje nastojimo ostvariti kao podređene jednoj temeljnoj i osnovnoj – krajnjoj – svrhi prirode kao sustava.

Naime, svako naše postavljanje svrha odvija se kroz nekoliko etapa odgojnog procesa kao pokretačke snage u procesu stjecanja kulture, koji nije ništa drugo doli put prema moralnosti.²³ Sažmemo li ukratko Kantove misli o odgoju, to postaje jasno. Nakon discipliniranja, kao negativnog stupnja odgoja i kulturalizacije, koje bi nas trebalo odvojiti od gole animalnosti, započinje pozitivni dio odgoja. Kultivacija u užem smislu mora nam omogućiti postavljanje takvih svrha za čije nam rješavanje dostaje tehničko umijeće. Civilizacija nas dovodi do pragmatičkog umijeća korištenja naše zajednice, odnosno drugih ljudi za neke svrhe koje smo postavili. Naposljetku, moralizacija mora omogućiti moralnu mudrost ophođenja prema zakonu dužnosti, a na temelju vlastite

12

O Kantovu definiranju organizma v. Kant, I. *Kritika moći suđenja*, str. 207–214 (V: 369–376), a za detaljnu analizu njegova pojma organizma v. Ginsborg, H., nav. dj.

13

Kant, I., *Kritika moći suđenja*, str. 267 (V: 429).

14

Isto, str. 269 (V: 430).

15

Isto, str. 270 (V: 430).

16

Robert B. Loudon upozorava da je upravo zbog zaokupljenosti Kantovih proučavatelja njegovim trima *Kritikama* i usredotočenošću na apriorno znanje zanemareno ogromno »polje nečiste etike«, tj. dijela njegove filozofije koji je empirijski orijentiran i usredotočen na empirijsko znanje. Takvo zanemarivanje ne samo da nije pravedno prema Kantu nego posve umanjuje njegovu filozofsku vrijednost i veličinu te oduzima mogućnost cjelovita razumijevanja njegove filozofije, u prvom redu etike (v. Loudon, Robert B., nav. dj.). Loudonov napor učinjen u toj knjizi vrlo je snažan dokaz u prilog tezi da je kritički projekt kondenziran u trima *Kritikama* isključivo okvir za razumijevanje ostale Kantove filozofije.

17

Kant, Immanuel, *Antropologija u pragmatičnom pogledu*, Naklada Breza, Zagreb 2003., str. 197 (VII: 321).

18

Kant, Immanuel, *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb 2000., str. 48 (VIII: 112).

19

Detaljniju elaboraciju ovog stava vidi u: Wilson, H., nav. dj., poglavlje 3.

20

Tako Kant tvrdi: kad je »čovjek (makar samo nejasno) shvatio da je on **svrha prirode** i da mu u tome ne može biti takmac ništa što živi na Zemlji«, »prvi je put postao svjestan *isključivog prava* koje je, zahvaljujući svojoj prirodi, imao *nad svim životinjama* jer u njima više nije vidio svoju subraću stvorenu jednako kao i on, *već sredstvo i oruđe prepušteno njegovoj volji* za ostvarenjem *bilo koje* od svojih namjera«. Kant, I., *Pravno-politički spisi*, str. 49 (VIII: 114), naglasio (ukošeno) I. E.

21

Kant, I., *Kritika moći suđenja*, str. 205 (V: 367).

22

Isto, str. 206 (V: 368).

23

Upravo nas odgoj »čini pristupačnima za više svrhe, nego što ih može dati sama priroda«. Isto, str. 272 (V: 433).

slobodne volje, čija je svrha upravo ona krajnja svrha prirode – najviše dobro – kao bezuvjetna vrijednost.²⁴ Na kraju krajeva, dakle, svaki postupak u korištenju sredstava za postizanje vlastitih svrha mora biti upregnut u zadaću postizanja krajnje etape ljudskog razvoja, a to je moralizacija, odnosno postajanje moralnim djelatnikom.²⁵ Zato niti jedna radnja spram prirode, u prvome redu drugih živih bića, ne smije biti protumoralna, tj. onakva koja šteti našoj kultivaciji na putu prema moralnosti.

Kant upozorava da bez obzira na to što smo jedina bića na Zemlji obdarena razumom, to nam ne daje pravo za bezuvjetno iskorištavanje prirode:

»Kao jedino biće na Zemlji, koje ima razuma, dakle moć da sam sebi samovoljno postavlja svrhe, on je doduše nazvan gospodarom prirode, pa ako se ona smatra teleologijskim sistemom, onda je on po svom određenju posljednja svrha prirode; ali uvijek samo uvjetovano, naime da on umije i ima volju da njoj i samome sebi daje takav svršni odnos, koji nezavisan od prirode sam sebi može biti dovoljan, dakle krajnja svrha, ali koja se ne smije tražiti u prirodi.«²⁶

Drugačije iskazano, naše postavljanje svrha, odnosno uzimanje sredstava iz prirode za njihovo postizanje ne može biti bezuvjetno i isključivo temeljeno na trenutnom zadovoljenju neke potrebe, na uživanju.²⁷ To korištenje mora biti uzeto s obzirom na krajnju svrhu koja se ne da pronaći u prirodi. Samo »u čovjeku, ali i u njemu samo kao subjektu moraliteta, može se naći bezuvjetno zakonodavstvo u pogledu svrha, koje ga jedino čini sposobnim, da bude krajnja svrha, kojoj je cijela priroda teleologijski podređena.«²⁸

Naša je moralnost krajnja svrha prirode kao sustava svrhe, odnosno priroda kao cjelina mora biti sagledavana isključivo u odnosu spram morala samog, a sve u našoj prirodnoj okolini korišteno samo s obzirom na moralne svrhe. Paul Guyer tako upozorava:

»Jednu lekciju koju možemo uzeti iz Kantove teleologije jest ta da su samo naše vlastite *moralne* svrhe – a ne puki hirovi i strasti – ono što nam daje išta nalik pravu da koristimo ostatak prirode kao sredstvo. Tako, možemo izvesti zaključak da je moralno dopustivo ili čak obvezatno koristiti ili uništiti druge životinje za testiranje lijekova koji mogu značajno smanjiti ljudske patnje, ali da je nedopustivo činiti to kako bi testirali efikasnost ili čak sigurnost kozmetike koja će samo poboljšati našu pojavu.«²⁹

Na primjeru odnosa čovjeka prema prirodi Kantova teleologija ukazuje na ono što je često naglašavano duž treće *Kritike*, a to je upravo njena regulativnost. Teleološko rezoniranje služi kao jedan regulativ, smjernica i naputak u praktičnom smislu. Ili, drugim riječima, iako možda ne uvidamo trenutnu važnost i vrijednost nekog našeg čina, on u široj perspektivi praktičnoga uma može – i treba (!) – nositi jednu bezuvjetnu vrijednost koja se treba tek pokazati samim našim djelovanjem. Priroda je kao sustav svrha prevrijedna da bismo je naprosto uzimali zdravo za gotovo. To je sustav kojega smo neraskidiv dio i kao jedina racionalna/moralna bića mi jedini i snosimo odgovornost za očuvanje toga sustava, jer jedini svjesno i namjerno koristimo taj sustav prilagođavajući ga svojim potrebama.³⁰

Usko vezana uz ovaj etički moment u sagledavanju pristupa čitavu ekosustavu je i sljedeća implikacija koja se može izvući iz Kantove teleologije, a to je nužnost spoznajne, i njoj adekvatne djelatne, opreznosti i umjerenosti.

Složenost prirode kao poziv na spoznajnu opreznost i umjerenost

Paralelno s etičkom odgovornošću, javlja se i potreba jedne spoznajne umjerenosti u našem pristupanju prirodi, budući da ono što nas uči priroda – pred-

čena kao sustav svrha – jest za nas nesaglediv broj međusobnih veza i doticaja između svih prirodnih svrha (organizama) i njihovih okoliša. Ponovno ćemo prizvati jedno upozorenje Paula Guyera koji ističe da

»... ideja da je priroda sustav upućuje da u svakoj od naših intervencija u prirodi onakvoj kakvu je nalazimo, čak i ako je učinjena iz najmoralnijih, najprihvatljivijih i najobvezatnijih razloga, naše će djelatnosti imati posljedice daleko iza naših trenutnih zanimanja, te da mi moramo uvijek pokušati vagati daleke i dugoročne ekološke posljedice naših djela jednako kao i njihovu trenutnu vrijednost. Ovo je točka na kojoj se Kantovo inzistiranje na granicama ljudskih spoznajnih moći čini posve prikladnim i na kojoj moramo ograničiti našu pouzdanost u čestitosti naših ciljeva pomoću umjerenosti u našim tvrdnjama o razumijevanju kako efikasnosti tako i posljedica naših činova.«³¹

Kant u »Predgovoru« *Kritike moći suđenja* podsjeća da je u prethodnim *Kritikama* jasno odredio granice moći spoznavanja (područje razuma) i moći žudnje (područje uma), ali upućuje da i jasno treba odrediti granice moći suđenja, što mu je i cilj u ovom djelu.³² Tako upućuje da teleološka moć suđenja nije određivačka (koja supsumira ono pojedinačno pod općenito), nego refleksivna, koja treba iz posebnoga naći ono općenito.³³ Ona nam ne pruža konstitutivna načela za spoznaju prirode (to je uloga razuma), nego tek regulativna načela koja nas trebaju voditi u promatranju i istraživanju prirode.³⁴ Priroda

24

Kantova odgojna teorija sadržana je u *Pre-davanjima o pedagogiji*, v. Kant, Immanuel, *Kant On Education*, prevela Annette Churton, D. C. Heath & Co., Publishers, Boston, 1900. (Preuzeto sa: <http://oll.libertyfund.org/Home3/Author.php?recordID=0142>, 1. veljače 2006.) Podrobniji prikaz Kantove misli o odgoju, napose spram njegove uloge i važnosti za stjecanje kulture kao nužnoga okvira za postajanje moralnim, odnosno stjecanja (moralne) mudrosti kao posljednje etape u razvoju ljudske prirode vidi u Wilson, H., nav. dj., poglavlje 3.

25

Upravo zato se odgajanci moraju od samih početaka upućivati na moralne činove, odnosno mora im se svojim primjerima ukazivati na one stvari koje su u skladu s moralom, bez obzira što će oni tek kasnije steći svijest o tim činovima kao moralnima shvaćajući intrinzičnu vrijednost djelovanja na temelju slobode volje, a iz zakona dužnosti propisanoga od uma. Drugim riječima, ispočetka se odgajnik možda tek navikava na moralni zakon, ali sve to služi isključivo njegovu vođenju ka kasnijoj spoznaji moralnoga zakona.

26

Kant, I., *Kritika moći suđenja*, str. 270 (V: 431).

27

Kant upućuje da se vrijednost života koji se procjenjuje samo po tome što čovjek uživa svodi na nulu. Vrijednost se života ogleda u onoj vrijednosti koju mi sami dajemo svom životu ne samo time što nešto činimo, nego što to svrsishodno činimo nezavisno od prirode, čije je postojanje kao svrhe jedino i moguće pod uvjetom našeg slobodnog djelovanja.

Usp. Kant, I., *Kritika moći suđenja*, str. 273, bilj. (V: 434).

28

Isto, str. 275 (V: 435–436).

29

Guyer, P., »Kant's Ambitions in Third Critique«, str. 577–578.

30

Treba uzeti u obzir da mi tu odgovornost možemo imati u jednom regulativnom smislu, a ne kao konstitutivno pravilo našeg djelovanja po zakonu uma. Upravo tu leži orijentacijska uloga teleološkog rezoniranja koje je možda i krajnji domet proširenja naše odgovornosti nad cijelom prirodom. Ovdje treba tražiti i poveznicu za premošćenje jaza između teorijskog i praktičnog uma: imajući na umu moralitet (utemeljen u zakonodavstvu uma) kao krajnju svrhu prirode, mi pristupamo spoznaji prirode (kategorijama razumom). No elaboracija ovog stava ne može biti učinjena ovdje.

31

Guyer, P., »Kant's Ambitions in Third Critique«, str. 578. Riječ *means* preveo sam sa činova, budući da se misli na sredstva koja odabiremo za neke naše vlastite svrhe odnosno odabranog puta, što nije ništa drugo doli predmet naše voljne odluke, odnosno čin.

32

Usp. Kant, I., *Kritika moći suđenja*, str. 3–6 (V: 167–170).

33

Usp. isto, str. 15–17 (V: 179–181).

34

Usp. isto, str. 197–199 (V: 359–361).

kao sustav organizama (prirodnih svrha) za nas je nedokučiva, iako je takav sustav nužan preduvjet spoznajnom pristupanju prirodi. Tu nedokučivost možda najbolje iskazuje u jednom svom eseju o filozofiji povijesti:

»Ako, međutim, smijemo pretpostaviti da priroda čak ni u igri ljudske slobode ne postupa bez plana i krajnje namjere, ta ideja bi ipak mogla postati upotrebljiva; pa iako **smo mi suviše kratkovidni da bismo prozreli tajni mehanizam njezine tvorevine**, ipak bi nam ta ideja mogla poslužiti kao **putokaz** da *agregat* ljudskih radnji, koji je inače bez plana, barem u cjelini prikazemo kao *sustav*.«³⁵

Ne možemo proniknuti u teleološki mehanizam prirode kao sustava, ne možemo dokučiti po kojemu su to planu organizirana sva živa bića. Međutim, ideja prirode kao po nekom planu uređenog sustava pomaže nam kao putokaz u njenoj spoznaji, kao smjernica (regulativ) da i skup svojih radnji uzmemo kao sustav koji je, kako smo ranije vidjeli, upregnut u postizanje moralnosti kao krajnje svrhe.

Smjernice za orijentacijsko znanje u pristupu okolišu

Poruke koje je moguće iščitati iz Kantove teleološke teorije jesu vrijedan doprinos suvremenoj ekološkoj, odnosno bioetičkoj problematici u pristupanju okolišu. Iako je bioetika »nastala kao etička kritika posljedica primjene znanstvenih rezultata u medicinskoj tehnologiji, kao pokušaj afirmacije etičkih načela koja se konfrontiraju s takvim posljedicama« i njen razvoj »se zadržao uglavnom na pitanjima *ljudskog* života«, »bioetička je misao potaknula proširenje razumijevanja vrijednosti života i na ostale oblike života«. ³⁶ Ekološki, ekosustavni i zagađivački problemi nisu isključivo tehnološke, industrijske, političke ili društvene naravi. Oni su prije svega etičke naravi, jer u pozadini svakoga ljudskog djelovanja (na okoliš) stoji svjesna namjera i odgovornost za to djelovanje, a do danas se tako oformilo nekoliko modela ekološke (bio)etike. ³⁷

Prva je značajna poruka pri gradnji i opravdanju takvih modela, a koje možemo iz Kanta iščitati, da kakav god model ekološke bioetike odabrali, osnovno je i jedino polazište čovjek, kao jedino biće čija je bitna karakteristika moralnost. Svako djelovanje pa i ono naspram čovjekove okoline svoje uporište treba tražiti u čovjeku i polaziti od čovjeka. Sustavnost prirode temeljna je karakteristika ljudskog spoznajnog aparata u njegovu pristupanju okolini i, kako upućuje Kant, upravo na temelju te činjenice dolazimo do usmjeravanja svih naših djelovanja prema krajnjoj svrhi, a to je moralnost. Na taj se moment upućuje i od strane suvremenih bioetičara isticanjem da je etika

»... bitno ljudska karakteristika i stoga elaborat etike koji adoptira neke neetičke vrijednosti (ne u smislu neetičnosti, nego u smislu vode, vatre, zraka, ptica, riba, konja, žirafa, itd.), mora biti podvrgnut rigoroznoj valutaciji u optici stvarnih i pravih etičkih vrijednosti, a te se ne mogu ni deducirati ni inducirati bez fokusiranja na ljudsku osobu«. ³⁸

Takvim stajalištima Kant može poslužiti kao snažno uporište i polazište za argumentaciju. ³⁹

Treba uzeti u obzir da je priroda autonomna u odnosu na čovjeka: ona može nastaviti svoj život bez čovjeka, ali on bez nje ne može. ⁴⁰ Iako čovjek posjeduje dovoljno znanja o nekim negativnim posljedicama primjene znanstvenog znanja, on ih kontinuirano proizvodi. Istovremeno, čovjek malo zna o mogućim posljedicama primjene tog znanja, a ipak ulazi u rizik primjenjujući ga. ⁴¹ Uzmemo li Kantovu ideju da je priroda povezan sustav svrha s jedne strane, te da je naša spoznaja tog sustava ograničena, s druge, tada dolazimo do druge

važne poruke na temelju čitanja njegove teleološke teorije. Ograničenje naše spoznaje trebalo bi biti praćeno adekvatnim ograničenjem, ili barem umjerenošću, naših zahvata u prirodu. Ovdje posljedice mogu biti katastrofalne. To da sve koristimo kao svrhe za nas (našu moralnost i perfekciju na putu k najvišem dobru) ne znači da sve možemo neuvjetovano iskorištavati poput samozadovoljnih gospodara prirode, nego naprotiv samo kao prosvijećeni upravitelji koji svaki potez u prirodi sagledavaju kao dio potpunog sustava kojega smo naposljetku i sami dio. Štoviše, potpuno je iracionalno umisliti da to što smo se uzdigli nad prirodom (putem naše slobode i moralnog vođenja), znači ujedno da smo izvan prirode, jer nam ta uzvišenost vrlo malo znači ako je u pitanje dovedena mogućnost naše egzistencije kao biološke vrste – vrste koja je dio jednog biosistema, odnosno šireg ekosistema. A da smo dio tog živog sustava Kant jasno prikazuje razvijanjem svoje teleološke teorije. Mudrost nije ništa drugo doli harmoničan suživot sa samom prirodom, poručuje nam Kant.⁴²

Spomenute poruke se jasno uklapaju u koncept orijentacijskih znanja koja postaju ključna u novonastaloj situaciji rasta uporabnih znanja znanstvenog razvoja i čovjekovih tehnoloških mogućnosti:

»Znanstveno znanje je ‘hladno’, objektivno i stavljeno čovjeku na raspolaganje za uporabu. Ono ne sugerira posljedice i smisao cilja ili načina primjene. Orijetacijsko znanje je znanje o tome za koje ciljeve će se znanstveno znanje primijeniti, a za koje nikako neće. (...) Znanstveno znanje može imati smisao ‘čistog’ znanja, služiti čovjekovoj ‘radoznalosti’, može pomoći praktičnom poboljšanju kvalitete života ili pak utjecati na razaranje prirode i kulturnih stečevina. Orijetacijsko znanje čovjeka usmjerava na način i granice primjene znanstvenog znanja i tako omogućava stvaranje etičkih kriterija za primjenu znanstvenog znanja.«⁴³

Moderna znanost ne može ponuditi orijentacijsko znanje, ali se mora uključiti u gradnju orijentacijskog okvira kao jedna od perspektiva unutar pluriperspektivnog bioetičkog dijaloga. U novi obrazac znanja mora se uklopiti i filozofija, čija produktivnost u gradnji orijentacijskog okvira upravo ovisi o mjeri u kojoj će se ona upustiti u pluriperspektivnu interakciju, nošena snagom integrativnog mišljenja.⁴⁴

35

Kant, I., *Pravno-politički spisi*, str. 30, (VIII: 29), istaknuo (masno) I. E.

36

Cifrić, Ivan, *Bioetička ekumena: Odgovornost za život susvijeta*, Pergamena, Zagreb 2007., str. 37. Usp. i Cifrić, Ivan, *Bioetika i ekologija: Bioetičke i ekološke teme u sociološkoj perspektivi*, Matica hrvatska, Zaprešić 2000., str. 80–81.

37

Usp. Matulić, Tonči, *Bioetika*, Glas Koncila, Zagreb 2001., str. 298.

38

Matulić, Tonči, nav. dj., str. 298–299.

39

Kant upravo pruža osnovice ponovnog propitivanja moderne koncepcije nastupanja prema prirodi i ukazuje na mogućnosti kojima bi bila izvršena »njena korekcija i dorada« kao izglednije alternative od zamjene novom, postmodernom paradigmatom (usp. Cifrić, I., *Bioetika i ekologija*, str. 80, bilj. 2).

40

Usp. Cifrić, I., *Bioetička ekumena*, str. 12.

41

Usp., isto, str. 41.

42

Holly Wilson izvrsno ističe ovaj moment Kantove antropologije, u kojoj »je najbolje što ljudska bića mogu učiniti jest biti svjesna prirodnog plana i pokušati živjeti svoje živote na način koji nije protivan njemu. (...) Znanje kako djelovati na sebe ‘u skladu s prirodom’ je ono što Kant naziva ‘mudročću’«. Wilson, H., nav. dj., str. 38–39.

43

Cifrić, I., *Bioetička ekumena*, str. 41.

44

Usp. Čović, Ante, »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, u: Valjan, Velimir (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007., str. 71.

Svojim regulativnim karakterom, poruke iščitane iz Kantove teleologije mogu biti vrijedan filozofski doprinos u korpusu orijentacijskih znanja za primjenu znanstvenih znanja i našeg cjelokupnog djelovanja na naš okoliš, ponajprije na živi svijet koji nas okružuje, a u sklopu bioetičkog dijaloga.

Zaključne opaske

Krećući od Kantove teleologije dane su smjernice za naše ponašanje spram prirode, koje mora isključivo biti motivirano moralnim ciljevima. Sлагali se mi ili ne oko pojedinih ciljeva, moramo uzimati svaki naš čin kao ispravan isključivo imajući na umu najviše dobro koje nije vezano ni za pojedino vrijeme (trenutno zadovoljstvo), ni za pojedinu jedinku (njeno blaženstvo i sreću), ni za pojedinu generaciju (napredak i zadovoljstvo jedne zajednice u nekom kraćem vremenu).⁴⁵ To je naprosto strano Kantovoj praktičnoj filozofiji i predstavljalo bi manifestiranje puke animalnosti, nečega što je daleko od onoga čime se toliko ponosimo kao posebna vrsta u prirodnom svijetu – naša moralnost i sloboda volje. Povoditi se za pukim prohtjevima baziranim na osobnoj sreći značilo bi pokleknuti pred biološkim inklinacijama u njihovoj najgrubljoj formi, što je daleko od povodenja za zakonima dužnosti čistoga praktičnoga uma.

Poruka druge implikacije koja se može iščitati iz Kantove teleološke teorije jest također vrlo jasna: budimo umjereni u korištenju prirode, jer su naše sposobnosti razumijevanja funkcioniranja prirode izuzetno skromne te ne znamo koliko utječemo na sustav nekim vlastitim činom. Naša preuzetnost u korištenju prirode kao sredstva nam se vrlo lako može vratiti poput bumeranga, budući da mi nismo izostavljeni iz tog istog sustava, odnosno što god si mi umišljali, nužan uvjet našeg opstanka jest očuvanje ekosustava i skladan suživot s drugim njegovim sastavnicama.

Literatura

Brandt, Reinhardt, »The Guiding Idea of Kant's Anthropology and the Vocation of the Human Being«, u: Jacobs, Brian; Kain, Patrick, *Essays on Kant's Anthropology*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 85–104.

Cifrić, Ivan, *Bioetička ekumena: Odgovornost za život susvijeta*, Pergamena, Zagreb 2007.

Cifrić, Ivan, *Bioetika i ekologija: Bioetičke i ekološke teme u sociološkoj perspektivi*, Matrica hrvatska, Zapresić 2000.

Čović, Ante, »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, u: Valjan, Velimir (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007., str. 65–75.

Ginsborg, Hannah, »Kant on Understanding Organisms as Natural Purposes«, u: Watkins, Eric (ur.), *Kant and the Sciences*, Oxford University Press, Oxford 2001., str. 231–258.

Guyer, Paul, »Purpose in Nature: What is Living and What is Dead in Kant's Teleology?«, u: Guyer, Paul, *Kant's System of Nature and Freedom: Selected Essays*, Oxford University Press, New York 2005., str. 343–372.

Guyer, Paul, »From Nature to Morality: Kant's New Argument in the 'Critique of Teleological Judgment'«, u: Guyer, Paul, *Kant's System of Nature and Freedom: Selected Essays*, Oxford University Press, New York 2005., str. 314–342.

Guyer, Paul, »Kant's Ambitions in Third Critique«, u: Guyer, Paul (ur.), *Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2006., str. 538–587.

Guyer, Paul, »Organisms and the Unity of Science«, u: Watkins, Eric (ur.), *Kant and the Sciences*, Oxford University Press, Oxford 2001., str. 259–281.

Kant, Immanuel, *Antropologija u pragmatičnom pogledu*, Naklada Breza, Zagreb 2003.

Kant, Immanuel, *Kant On Education*, prevela Annette Churton, D. C. Heath & Co., Publishers, Boston 1900., preuzeto sa: <http://oll.libertyfund.org/Home3/Author.php?recordID=0142>, pristup: 1. veljače 2006.

Kant, Immanuel, *Kritika moći suđenja*, Naprijed, Zagreb 1976.

Kant, Immanuel, *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb 2000.

Louden, Robert B., *Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings*, Oxford University Press, New York 2000.

Matulić, Tonči, *Bioetika*, Glas Koncila, Zagreb 2001.

Rohlf, Michael, »The Transition from Nature to Freedom in Kant's Third Critique«, *Kant-Studien* 99 (2008), str. 339–360.

Wilson, Holly, *Kant's Pragmatic Anthropology: Its Origin, Meaning and Critical Significance*, State University of New York Press, New York 2006.

Igor Eterović

Kant's Teleology as the Basis for Orientation in Ecology

Abstract

Kant's teleological theory, presented in the second part of Critique of Judgment, undeservedly received little reception. A possible fruitful valorization of this theory is an attempt of its bioethical interpretation. Kant's "extended argument" lead him from internal purposiveness of organisms to the nature as a system of ends, and finally to the ultimate and final end. This argument sets fruitful ground for the establishment of important bioethical messages related to ecology, through at least two moments. (1) People can achieve moral ends exclusively within nature, and use this same nature as a mean only with respect to the moral ends. (2) Nature is so interwoven and interconnected system that one can not conceit the possibility of comprehending all consequences of his act, let alone the ability to control these consequences, but one must be moderate in all interventions in the environment. These messages give us a significant contribution to the formation of orientational framework for accessing the environment.

Key words

Immanuel Kant, teleology, orientational knowledge, ecology, bioethics

Mogli bismo reći u kantovskom duhu da stav prema prirodi čak i ako gledamo isključivo naše svrhe mora biti sagledavan u dužem razdoblju odnosno na kozmopolitski način, kao članovi svjetskoga građanstva gdje rezoniranje o pojedinim svrhama nadilazi generaciju ljudi i odnosi se na čovječanstvo u cjelini kroz sve vrijeme, tj. kroz čitavu povijest naše vrste,

uključujući onu buduću. Za značenje kozmopolitskoga kod Kanta v. Brandt, Reinhardt, »The Guiding Idea of Kant's Anthropology and the Vocation of the Human Being«, u: Jacobs, Brian; Kain, Patrick, *Essays on Kant's Anthropology*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 98–99.